

**Světová politika
ve 20. století
(I.)**

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

XII. Mezi mírem a válkou

V srpnu 1939 byl v Evropě zřetelně cítit zápach střelného prachu, ale druhá světová válka se připravovala již delší dobu. Snad od pařížské mírové konference, ale rozhodně od nástupu nacismu v Německu, remilitarizace Porýní, občanské války ve Španělsku a mnichovské konference.

Bílý plán

V polovině března 1939 okupovali nacisté Prahu a o týden později se zmocnili litevské Klajpedy. Předchozí námluvy s Polskem byly ukončeny a Berlín se připravoval na přímou konfrontaci. Rozkaz vrchního velitelství ozbrojených sil k válečným přípravám branné moci z 3. dubna obsahoval i obecnou směrnicí k realizaci „Fall Weiss“, tj. k napadení Polska kdykoli od 1. září 1939. Vhodnou záminkou pro zahájení protipolské kampaně se stal Gdaňsk. Nárok na připojení svobodného města k říši figuroval ve válečných plánech Wehrmachtu již od října 1938. První koncept „bílého plánu“ předložila operativní skupina generála Rundsiedla již 7. května, a po připomínkách byla druhá varianta projektu hotova o čtrnáct dní později. Hitler zdůraznil jeho základní myšlenku v rozhovoru s Ribbentropem: „Předpokládáme, že konflikt s Polskem bude lokalizován. Anglie a Francie nebudou kvůli Varšavě válčit. Jestliže Poláci porazíme v krátké době, pak Anglie bude demonstrovat pouze na moři a Francie se stáhne za Maginotovu linii. Jestliže však proti očekávání vypukne evropská válka, budeme bojovat se vši rozhodností.“

Německá aktivita začala ohrožovat i bezprostřední zájmy Velké Británie na Balkáně a ve Středozemí, jejíž tamní pozice byla navíc oslabena faktickým rozkladem regionálních obranných svazků. Možnosti odporu vůči rozpinavosti Třetí říše byly v jihovýchodní Evropě prakticky vyčerpány a Chamberlainův kabinet stanul před zásadním rozhodnutím.

Sled událostí znepokojil polskou vládu, která 24. března požádala Británii o uzavření tajné spojenecké dohody. V Londýně diskutovali o této možnosti o týden později. Rozhodlo stanovisko náčelníků štábů, kteří se shodli v názoru, že v případě války s Německem bude Británie potřebovat polského spojence. Premiérova formulace jednostranné záruky sice nebyla kategorická, ale britsko-polské komuniké z 6. dubna otevřelo cestu k uzavření finální smlouvy. V téže době obsadila italská armáda Albánii a Velká Británie garantovala bezpečnost Rumunska, Turecka a Řecka. Dne 13. dubna Francie aktualizovala spojeneckou smlouvu s Polskem z října 1925. Hitler odpověděl tím, že 28.

dubna anuloval německo-polský pakt o neútočení z ledna 1934 a britsko-německou námořní dohodu z roku 1935. V této situaci se musela minout účinkem Rooseveltova mírová výzva. Spojené státy požádaly v polovině dubna Německo a Itálii, aby se veřejně zavázaly, že v nadcházejícím desetiletí nepodniknou násilné akce proti jedenáctici vyjmenovaným zemím. Zatímco Mussolini odbyl Rooseveltův návrh poznámkou o prezidentské progresivní paralyze, Wilhelmstrasse oslovila „údajně ohrožené státy“ a po jejich odmítnutí severoamerické iniciativy Hitler otevřeně označil F. D. Roosevelta za válečného štváče.

V květnu bylo mezi francouzským a polským generálním štábem dohodnuto, že čtvrtý den po vyhlášení mobilizace budou na západě provedeny útočné operace s omezenými cíli a patnáctého dne se s plným nasazením zaútočí na německé linie. Jestliže Poláci ve svých vojenských plánech počítali s rychlou pomocí Západu, pak již v červenci 1939 britský Výbor náčelníků štábů jasně upozornil Výbor imperiální obrany, že osud Polska bude záviset na konečném výsledku války. Britská strategie stále vycházela z memoranda náčelníků tří štábů ozbrojených složek z 2. prosince 1937, které analyzovalo schopnosti a možnosti branné moci Jeho Veličenstva. V hierarchii priorit byla zdůrazněna zajištění metropole, ochrana obchodních spojů impéria a udržení svazků se zámožnými teritorii. Teprve na posledním místě byla uvedena možnost aliance s přátelskými státy v Evropě. V závěru memoranda konstatovali náčelníci štábů, že britské síly jsou naprosto nedostatečné a nemohou odpovědně hájit území a zájmy Britského impéria od západní Evropy přes Středozemí až po Dálný východ. Tato skepse objektivně podpořila Chamberlainovu politiku usmíření a premiér také neustále prohlášoval, že „Anglie nemůže souběžně čelit Německu, Itálii a Japonsku“.

Dne 22. května podepsal italský ministr zahraničí Ciano vojenskou konvenci s Německem, které tak získalo v tzv. Ocelovém paktu bíanco šek pro připravované tažení proti Polsku. Itálii, jejíž strategické postavení se výrazně zlepšilo po vítězství „národního“ Španělska, vázala britskou přítomnost ve Středozemí. O den později, 23. května, vystoupil A. Hitler se zásadním projevem na shromáždění velitelů všech složek ozbrojených sil. Z vojenské elity chyběl pouze Göring. Gdaňsk měl být pouze začátkem boje o rozšíření životního prostoru na východě. „Opakování české varianty nepřichází vůbec v úvahu. Tentokráté dojde k válce. Srážka s Polskem bude úspěšná jedině tehdy, bude-li Západ vyloučen ze hry. Jestliže to nebude možné, pak bude výhodnější udeřit proti Západu a současně rychle skoncovat s Polskem.“

Koncem června podepsal generál Wilhelm Keitel „Připravu pro Fall Weiss“, které již obsahovaly časový rozvrh válečných akcí. Polské síly v západních

částech země měly být zničeny souběžnými útoky německých armád ze Slezska, Pomoranska a Východního Pruska. Mezitím nacisté znásobili provokace v Gdaňsku a Goebbelsův tisk zahájil rozsáhlou kampaň na ochranu soukmenovců v Polsku.

Čtvrté dělení Polska

Součástí této konfrontace bylo i rozehrání složité politické hry s Moskvou, která měla být zainteresována na izolaci, porážce a posléze i dělení polského státu. Stalin se po Mnichovu zřekl myšlenky kolektivní bezpečnosti, které ostatně nikdy nedůvěřoval, a opět se vrátil k tradičnímu využívání rozporů mezi jednotlivými západními mocnostmi a k prosazování vlastních zájměrů a cílů. Od konce roku 1938 programově sledoval obnovu imperiálního rozměru někdejšího carského Ruska a netajil se požadavkem revize dosavadních hranic Sovětského svazu. V tomto ohledu revidoval i předechozí kritický přístup Sovětského Německu a pozitivně reagoval na Hitlerův vsifitý signál k nacistickému Německu a pozitivně reagoval na Hitlerův vsifitý signál z ledna 1939, kdy nebylo možné přehlédnout kancléřovu přátelskou konverzaci se sovětským velvyslancem Merekalovem na novoročním přijetí diplomatického sboru. Na XVIII. sjezdu VKS (b) v březnu 1939 se Stalin vyhnul jakémukoli hodnocení zahraniční politiky Německa a Itálie a naopak osílel napadl Velkou Británii a Francii. Berlín tuto iniciativu akceptoval a Ribbentropův hospodářský expert Dr. Schnurre obnovil německo-sovětské obchodní rozhovory. Nejčastěji jednal s chargé d'affaires Astachovem. Počátkem května byl odvolán lidový komisař zahraničních věcí Maxim Litvinov a do jeho křesla uselid Stalinův blízký spolupracovník V. M. Molotov (1890-1986). Litvinovův pád nacisté správně pochopili jako zřetelnou zprávu o konci jedné etapy sovětské zahraničněpolitické orientace. Depeše německého velvyslanceví v Moskvě zdůraznila mj. skutečnost, že Molotov - na rozdíl od Litvinova - není Žid.

Myšlenku sovětsko-německého dialogu vytrvale prosazoval Ribbentrop, a to i proti mínění staré stranické elity, především Rosenberga a Göringa. V první květnové dekádě soustavně přesvědčoval Hitlera o vhodnosti pozitivní reakce na změnu v Moskvě. Ten posléze souhlasil s otevřením prostoru pro ekonomickou spolupráci. Německý velvyslanec Schulenburg informoval v polovině května Molotova, že říšská vláda má mimořádně velký zájem na řešení hospodářských vztahů se Sovětským svazem. Molotov ovšem posunul diskutované téma do jiné roviny: „Sovětská vláda může souhlasit s obnovou těchto jednání jen v případě, že pro ně bude vytvořen nezbytný politický základ.“ Ribbentropův aparát začal na těchto otázkách pracovat, ale Hitler se prozatím k případnému politickému vyústění probíhajících rozhovorů choval zdrženlivě.

S podezřením sledoval sovětská jednání se západními demokraticemi a možnou pojistkou proti nežádoucím výsledkům trojstranných porad se stal obnoveny kontakt s Velkou Británií. Chamberlainovi důvěrníci - Horace John Wilson, Robert Hudson a Charles Rodin Buxton - jednali od června s různými německými autoritami, například s Göringovým zmocněncem pro čtyřletý plán Dr. Helmutem Wohllhatem, o uzavření dalekosáhlé dohody mezi Británií a říší, která se měla týkat rozdělení zájmových sfér. V téměř nepřehledné šachové hře evropské politiky v horkém létě roku 1939 byla tato iniciativa jednou z možností alternativního tahu, ale nic více.

Mezitím stále pokračovala německo-sovětská výměna názorů o modalitách ekonomických relací, ale na sklonku června byla tato diskuse přerušena. Moskva tak negativně zhodnotila nedávné uzavření nonagresních smluv mezi Německem, Lotyšskem a Estonskem. Nicméně vzdor netrval příliš dlouho. Stalina zřejmě znervoznila zjevná neochota Velké Británie více se angažovat ve vlekých jednáních o vojenské spolupráci se Sovětským svazem. Navíc „hospodář“ již vymezil svůj zájem o Pobaltí, Finsko, Polsko a Rumunsko a obě demokracie stále odmítaly přenechat tyto státy sovětské péči, zatímco některé signály z Berlína tuto možnost nevyklučovaly. 18. července navštívil Schnurreho sovětský obchodní zástupce Babarin a navrhl mu oživení stagnujících rozhovorů.

Následující bilaterální konverzace v obou hlavních městech již získala potřebný politický rozměr a němečtí diplomaté tlumočili sovětským protějškům klíčový Ribbentropův vzkaz, že „od Balu až po Černé moře neexistuje mezi našimi zeměmi problém, který by nemohl být vyřešen“. Konkrétní nabídku na dělení Polska a Pobaltí předložil Schulenburg Molotovovi 3. srpna. Německo končilo s přípravami na válku a Ribbentrop dostal zelenou k uzavření příslušné dohody s Moskvou, jejímž obsahovým jádrem měla být parcelace Polska a vymezení sfér vlivu.

K překvapení Berlína však Kremel reagoval zdrženlivě. Zdá se, že Sověti chtěli zvýšit svou cenu a tato kalkulace jim vyšla. Hitler nyní sváděl souboj s časem. Armádní velení požadovalo, aby válečná operace byla zahájena s ohledem na očekávané podzimní plískanice na polském bojišti - již 25. nebo 26. srpna, a říšský kancléř neměl ještě zabezpečené politické jištění rychle se blížícího konfliktu. Schulenburg měl Molotovovi předat notu své vlády s dalekosáhlými nabídkami - uzavření paktu o neútočení na 25. let, prostředkování v konfliktních sovětsko-japonských vztazích, příznivé řešení všech vzájemných problémů a respektování sovětských představ o zájmových sférách. Molotov přijal německého tituláře až 17. srpna večer a pokračoval v dosavadní nátlakové taktice, která těžila z německého spěchu. Ještě před případným pod-

písem paktu, rozšířením o tajný protokol s přesným vymezením sovětské sféry vlivu, měla být signována velkoryse koncipovaná obchodní dohoda.

Velvyslancova depeše o průběhu této čtvrté schůzky zastihla Hitlera a Ribbentropa na Berghofu. „Vůdce“ reagoval silně popuzeně a prohlásil, že další odklad požadované finální tečky již není možný. Schulerburg byl obratem vyzván k novým aktivitám. Uspěl až 19. srpna večer, kdy mu bylo Molotovem sděleno, že pokud bude příštího dne podepsána bilaterální obchodní dohoda, může Ribbentrop přiletět do Moskvy 26. nebo 27. srpna. Současně obdržel text sovětské verze paktu o neútočení. Stalin později Churchillovi řekl, že právě tehdy, 19. srpna odpoledne, ztratili důvěru ve Velkou Británii a ve Francii. Byla to přirozeně výmluva, byl se opírala o tehdejší zprávu o Beckově konečném odmítnutí spolupracovat se sovětskou armádou. Stalin se rozhodl pro specifickou obnovu Rapalla již na přelomu let 1938 a 1939 a všechny pozdější „hry na labuť a pávy“ mu měly zajistit pouze a jen maximální zisk.

Němci přijali sovětskou výzvu. Ještě v noci z 19. na 20. srpna byla v Berlíně podepsána obchodní dohoda, ale navržené termíny Ribbentropovy cesty do Moskvy nacistům nevyhovovaly. Válka měla začít 26. srpna a do té doby muselo být jasno. Proto Hitler napsal Stálinovi 20. srpna osobní dopis, ve kterém souhlasil se všemi sovětskými návrhy ohledně vymezení ruského zájmového prostoru - byl ochoten i ke koncesím v oblasti Užin, ale současně požadoval, aby jeho ministr zahraničí mohl přiletět do Moskvy již v nejbližších dnech, nejpozději 23. srpna. Stalin odpověděl kladně, ale po celou dobu napjatého čekání na tuto depeši byl Hitler na okraji nervového kolapsu.

Na 22. srpna byla na Berghof svolána porada velitelské špičky tříské branné moci. Její průběh si zaznamenal do svého deníku generálplukovník Halder. Ve stručných formulacích rekapituloval Hitlerovy závěry: „Poměr Polsko-Německo je nadále neudržitelný. Naše návrhy ohledně Gdaňska a koridoru byly na popud Anglie odmítnuty. Nyní musíme udeřit. Jde o zničení Polska, o rozdělení jeho životní síly. Nejde o dosažení určité linie nebo o nové hranice, ale o zničení nepřítelů, o které se musí usilovat stále novými cestami. Vítěz není nikdy interpelován, zda byly jeho důvody oprávněné. Nejde o to mít na své straně právo, ale výlučně o vítězství.“ Zmínil se i o připravované Ribbentropově cestě do Moskvy a o nadcházejícím podpisu významné smlouvy: „Nyní mám Polsko přesně tam, kde jsem ho chtěl mít. Obávám se pouze toho, aby se mi nějaký Schweinhund na poslední chvíli nenabídl za zprostředkovatele.“

V časném odpolední 23. srpna 1939 přistál Ribbentropův zvláštní letoun na moskevském letišti. Po krátkém počínku německé delegace byl v Kremli za

Stalinovy přítomnosti projednán text paktu o neútočení a zprášený formulace tajného protokolu. Parcelece Polska byla vedena podél břehů Narevu, Visly a Sanu, sovětský zájem v Pobalí byl vymezen severní hranicí Litvy a Německo vyjádřilo nezájem i o oblast Bessarábie. Moskevská jednání ukončila slavnostní recepce s vodkou a kaviárem a ve dvě hodiny v noci na 24. srpna byly oba dokumenty podepsány ministry zahraničí Ribbentropem a Molotovem. Stalin přijel na Hitlerovo zdraví a Ribbentrop se po návratu do Berlína netajil tím, že se v nejdejších carských komnatách cítil jako mezi svými „Parteilikameraden“. „Stalin je přesně takový jako vy, mein Führer. Je neuvěřitelně mírný - vůbec se diktátorovi nepodobá.“

Poslední dny míru

Souběžně se zprávou o uzavření paktu Hitler stanovil datum útoku na 26. srpna. Na úsvitu nového dne gdaňští nacisté porušili statut svobodného města a jmenovali dosavadního gaulitera NSDAP Forstera - „řeznického tovaryše a veselého chlapička“ - hlavou nového státu. Reakce Varšavy, která jednala pod tlakem Londýna a Paříže, byla mírná.

V pátek 25. srpna ve 12 hodin se OKW informovalo u generála Haldera na štábu pozemních vojsk o míře časové rezervy pro vydání konečného rozkazu k útoku, i pro jeho případné odvolání. Halder označil za krajní mez odkladu 15. hodinu. Tehož dne připlula do gdaňského přístavu školní loď německého válečného námořnictva Schleswig-Holstein, údajně na přátelskou návštěvu. Stará bitevní loď z roku 1906 již nemohla konkurovat moderním válečným lodím, ale její čtyři 280 milimetrová děla nebezpečně ohrožovala polskou základnu na Westerplatte. Navíc měla v podpalubí úderný oddíl námořní pěchoty.

Ribbentropův předpoklad o vyřazení Velké Británie se však nespínil. Naopak v nové vzniklé situaci byla urychleně aktualizována otázka brísko-polské spojenecké dohody. Od konce dubna odkládal Londýn konečný podpis připravované smlouvy, přestože Poláci usilovali o její finalizaci. Dne 25. srpna však Halifax oznámil polskému vyslanci v Londýně Raczynskému, že „dohoda může být okamžitě signována“. Titulář ještě telefonicky konzultoval s Beckem a po jeho souhlasu byla v 17.15 brísko-polská dohoda podepsána. Dokument obsahoval osm článků a tajný protokol, který konkretizoval všeobecně laděný text smlouvy proti Německu. Ve svých pozdějších pamětech se Halifax pokusil bagatelizovat význam garancí i smlouvy z 25. srpna tvrzením, že ani Poláci si nečinili o bríské vojenské pomoci iluze a klasifikoval garance jako pouhé politické gesto. Polská vláda však brala západní pomoc vážně a neměla pro taktické obraty bríské politiky příliš velké pochopení.

Zpřístupněné dokumenty z britských archivů objasnily i bezprostřední přičinu náhlého rozhodnutí Chamberlainova kabinetu. Krátce po 13. hodině Halifax totiž obdržel spěšný telegram z berlínského velvyslancevtí. Henderson informoval o Hitlerově projevu na Berghofu z 22. srpna, o přípravě pohraničních provokací v Horním Slezsku a o zahájení války 26. srpna. Podpis britsko-polské dohody měl ještě v posledním okamžiku zachránit mír. Henderson získal svou zprávu z dobrého pramene. Nacisté se sice snažili maximálně utajit konkrétní přípravy agrese včetně textu Hitlerova projevu, ale podplukovník abwehru Hans Oster sdělil základní údaje Hermannu Maasovi, který okamžitě vyhledal vedoucího kanceláře Associated Press v Berlíně Louise P. Lochnera. Oster i Maas, členové prohitlerovské důstojnické opozice, často používali Lochnerových služeb k předávání závažných informací britské straně.

V pátek 25. srpna krátce po poledni se uskutečnil také rozhovor mezi Hitlerem a britským velvyslancem Hendersonem. Rozmluva trvala necelou hodinu a proběhla v neobyčkle klidném tónu. Hitler nejprve zatoučil na Poláky a výrok o makedonských poměrech na německo-polských hranicích vešel do historického folklóru. Sir Neville Henderson vyslechli i velkorysou nabídku na garanci integrity Britského impéria, neskutečně zněla i kancelérova slova o „rozumném omezení zbrojení“.

Půl hodiny po skončení rozhovoru s Hendersonem Hitler rozhodl o zahájení válečné akce proti Polsku. Před podvečerní návštěvou francouzského velvyslance Coulondra se však dozvěděl o podpisu a obsahu britsko-polské dohody. Zpráva zapůsobila. Po 18. hodině byl odvolán aktivizační rozkaz a postupně byla zastavena většina nastupujících jednotek. Příkaz nezastihl pouze diverzní skupinu abwehru poručíka Herznera, která měla speciální úkol v prostoru Jablunkovského průsmyku. Hitler obhajoval své rozhodnutí potřebou časové rezervy pro další diplomatická jednání, ale ve skutečnosti sledoval narušení polských spojeneckých svazků.

Od 23. srpna probíhala i tzv. kyvadlová diplomacie švédského průmyslníka Birgera Dahleruse, který z Göringova pověření cestoval mezi Londýnem a Berlínem a sondoval stanoviska jednotlivých odpovědných osobností. V neděli 27. srpna odletěl Dahlerus na britské ostrovy a odevzdal Chamberlainovi Hitlerovy návrhy: Německo si přeje uzavřít pakt nebo spolek s Velkou Británií. Německo se zavazuje starat se o polský národ. Je třeba dosáhnout dohody o německých koloniích. Británie pomůže získat Německu Gdaňsk a polský koridor. Bude nutné dosáhnout dohody o nakládání s německými menšinami v Polsku a Německo se zavazuje bránit svými vojsky i Britské impérium.

Dahlerusovy diplomatické cesty dostaly nový smysl po britsko-polské

dohodě a směřovaly k uvolnění britsko-polských vztahů. Okamžitá odpověď na Hitlerovo memorandum se skládala ze tří bodů. Británie navrhlá zahájení příjímých německo-polských rozhovorů o olázcce hranic a menšin. Nové polské hranice by měly být garantovány nejen Německem, ale i všemi evropskými mocnostmi. Británie odmítla německou pomoc při obraně svého impéria. Obratně sestavený dokument, který přivezl 28. srpna večer do Berlína sir Neville Henderson, obsahoval jak potvrzení záruk Polsku, tak nabídku k širší dohodě s Německem.

Britského velvyslance očekávali v říšském kancléřství ve 22 hodin. Jeho úřad však nestačil dokončit německý překlad britské nóty, a tak přijel o půl hodiny později. Setkání proběhlo v úzkém kruhu, účastníci se ho Hitler, Ribbentrop, Henderson a tlumočník Dr. Schmidt. Ovzduší bylo přátelské. Hitler byl neobyčkle vsříčný, prohlásil však, že bude uspokojen pouze návratem Gdaňska, celého koridoru a úpravou hranic Slezska. Poslední požadavek byl novým faktorem a dokumentoval promyšlenou režii stupňovaného německého tlaku. Na závěr setkání Hitler příslibil, že bude okamžitě reagovat, ale odpověď na britskou nótu z 28. srpna ležela na Hitlerově psacím stole téměř celý příští den, ačkoli jinak Němci neustále zdůrazňovali časovou tiseň. Byli to zámet, který měl stresovat především Varšavu. Henderson byl pozván do říšského kancléřství až 29. srpna v 19.15. Na rozdíl od minulého setkání vládl v Hitlerově pracovně napjatá atmosféra. Vídce okamžitě demonstroval své rozhořčení nad dalšími „masakry“ v Polsku a k Hendersonovi se choval velmi odměřeně. Jádrem německé odpovědi byl souhlas se zahájením rozhovorů s Varšavou, ale její zmocňovatel měl přijet do Berlína již následujícího dne, „ve středu 30. srpna 1939“. Celé toto večerní divadlo mělo sloužit k dezinformaci britské politiky a světového veřejného mínění. Hitler již definitivně rozhodl o zahájení války 1. září, mnichovská varianta byla definitivně pohřbena. Další diplomatické manévry byly již zcela podřízeny potřebám vojenské strategie. Pečlivý Halder si 29. srpna zapsal do deníku i Hitlerův časový rozvrh vývoje událostí: „30. 8. Poláci v Berlíně. 31. 8. Roztřídka. 1. 9. Použití síly.“

Bylo to však poněkud jinak. Dne 30. srpna Varšava odmítla vyslat do Berlína ministra Becka nebo kohokoli jiného na stejné úrovni. Britský velvyslanec sir Howard Kennard hlásil do Londýna: „Poláci nepochybně budou raději bojovat a podlehnou, než aby se pokoušeli, zvláště po příkladech Československa. Litvy a Rakouska.“ Téhož dne Polsko také mobilizovalo a německá armáda dokončila poslední přípravy k útoku.

Foreign Office přihlédl k textu Kennardovy depeše při koncipování dalšího memoranda pro německou vládu. Nový dokument zdůrazňoval význam přímého jednání sporných stran, požadoval garanci polských životních zájmů

a vyjadřoval pochybnost o možnosti reálného německo-polského kontaktu již 30. srpna. Britský kabinet navrhoval normální diplomatický postup - šlo o to, dohodnout se na projednáváných otázkách, určit místo schůzky a poté mělo dojít k vlastní výměně názorů. Po dobu, než by k uvedené dohodě došlo, se měly obě vlády vzdát násilných akcí, respektovat územní nedotknutelnost a sjednat modus vivendi pro Gdaňsk. V textu ovšem scházelo potvrzení britského zájmu na územní integritě Polska. Možný souhlas se změnou statutu Gdaňska vytvářel prostor pro italskou iniciativu ve smyslu nového Mnichova.

Henderson přinesl toto memorandum na Wilhelmstrasse několik minut před půlnocí 30. srpna. Německé ultimatum Polsku již prakticky vypršelo. Jelikož Hitler odmítl další setkání s velvyslancem, očekával jej ve staré Bismarkově pracovně Joachim von Ribbentrop. Ačkoli Henderson mohl hovořit ve své mateřštině, vybral si na důkaz dobré vůle němčinu, třebaže ji neovládal zcela dokonale. Zahájil upozorněním, že by bylo nerozumné očekávat od vlády Jeho Veličenstva, aby byla schopna během 24 hodin zaříditi vyslání polského delegáta do Berlína. Ribbentrop okamžitě vybuchl: „Lhůta už vypršela, a kde je tedy Polák, kterého vaše vláda chtěla obstarat?“ Brit nereagoval a odevzdal ministrowi nejprve stručné osobní poselství Neville Chamberlaina, které rekapitulovalo britské zákroky ve Varšavě. Na okraj tohoto dokumentu Henderson poznamenal, že „jeho vláda požádala polský kabinet o umírněný postup a doufá, že Německo zaujme obdobný postoj“. Ribbentrop stroze odpověděl: „Provolakátry jsou Poláci, a nikoli my. Pokud se v této věci obrácte na nás, pak jste na špatné adrese. Britská iniciativa přinesla až dosud jediný výsledek - polskou mobilizaci.“

V tomto tónu konverzace pokračovala, Henderson se pokusil přečíst britské memorandum, ale byl neustále přerušován. Po Ribbentropově výroku, že „situace je zatraceně vážná“, málem došlo k fyzickému střetnutí obou mužů. V další fázi rozhovoru Ribbentrop vytáhl z kapsy kus papíru a začal z něho číst německé návrhy na řešení vztahu k Polsku. Henderson přilíř neposlouchal, po předešlé hádce se obtížně soustředoval a předpokládal, že posleze obdrží oficiální text dokumentu. Ministr ho však nesměl dát z rukou. Podle Hitlerova příkazu směl britskému velvyslanci pouze tlumočiti jeho obsah. Henderson nakonec navrhl, aby Ribbentrop povolal polského velvyslance v Berlíně a odevzdal mu ony německé požadavky. Ten však za svou osobu odmítl a přenechal všechna rozhodnutí Hitlerovi.

Poslední německý projekt na řešení „polské krize“ měl jen propagandistický charakter. Hitler to ostnatě později potvrdil: „Potřeboval jsem alibi především před německým národem, abych mu dokázal, že jsem dělal vše pro udržení míru. Proto jsem vypracoval velkovýšný návrh na řešení otázky Gdaňska a kori-

donu.“ Klíčové body „velkovýšného návrhu“ směřovaly proti Varšavě. Likvidovaly polské pozice v Gdaňsku a Gdyni, navrhovaly uspořádání plebiscitu v koridoru, přičemž pod tímto pojmem chápaly většínu Pomoří. Smysl celé hry byl jasný: Komedie s návrhy měla zkomplikovat jejich případné odevzdání Polsku, Berlín by pak mohl poslat Poláky do role podněcovatelů války, jelikož v napjaté situaci odmítl „mírové návrhy“ a nedostavili se k jednání.

Ve čtvrtek 31. srpna ve 12.40 překročilo nacistické Německo svůj Rubikon. Adolf Hitler podepsal v říšském kancléřství poslední rozkaz pro vpád do Polska - Směrnici č. 1 pro vedení války. Podvečerní návštěva polského tituláře Lipského na Wilhelmstrasse byla již jen pouhou formalitou. Ribbentrop vyslechl s ledovou tvář zprávou o souhlasu polské vlády se zahájením přímých jednání. Poté se otázel: „Máte zplnomocnění jednat s námi o německých návrzích?“ Lipski odpověděl jedním slovem: „Ne“. „Pak nemá smysl, abychom se dále bavili,“ prohlásil ministr zahraničí Třeťí říše a velvyslanec propustil. Audience trvala několik minut. Byl to poslední mírový kontakt mezi Polskem a Německem.

Nad ránem 1. září 1939 zahájila bitevní loď „Schleswig-Holstein“ palbu na Westerplatte. Po šestiminutové dělostřelecké přípravě zaútočila pěchota. Začala druhá světová válka. V dopoledním projevu před říšským sněmem oznámil Hitler anexi Gdaňska, ale pečlivě se vyhnul formulaci o vyhlášení války. Hovořil pouze o odvetě za „násilné akce Polska“. Stále doufal v izolovaný konflikt a rychlé vítězství. S napětím očekával reakci západních mocností. Předpokládal, že Velká Británie a Francie se zaleknou perspektivy velké války a své závazky vůči Varšavě nedodrží. Zpočátku se situace vyvíjela podle Hitlerovy kalkulace. Obě demokratické mocnosti sice předaly Německu 1. září „varovné nóty“, ale souběžně stále jednaly s Itálií o uspořádání „konference o Polsku“. Nakonec zabránili novému Mnichovu především Hitler, který byl již odhodlán válčiti.

Na druhé straně postavení vlád Francie a Velké Británie nebylo jednoduché. Proti další kapitulaci se postavila velká část domácího i světového veřejného mínění. Agrese v Polsku se již dotýkala životních zájmů obou velmocí. Všechny tyto faktory donutily jak Chamberlainovu, tak Daladierovu vládu vyhlásit 3. září 1939 nacistickému Německu válku.

Litera paktu o neutročení byla naphněna 17. září 1939, kdy východní hranice bojujícího Polska překročily dvě sovětské armádní skupiny. Rozdělení „ohavného zplouzence versailleské smlouvy“ bylo dokončeno podpisem Smlouvy o hranicích a přátelství z 28. září 1939. Stalin, výměnou za odstoupení části Sověty obsazeného polského území, získal volné ruce v Litvě. Rezolutně odmítl německý návrh na vytvoření jakéhosi „zbytkového“ Polska. To mělo

definitivně zničen z mapy Evropy a symbolickou tečkou za jeho čtvrtým dělením se stala společná přehlídka vítězů - Wehrmachtu a Rudé armády - v Brestu Litevském.

XIII. Zápas o střední a východní Evropu

Druhá světová válka spojila do celku antihitlerovské koalice velmoci, jejichž zájmy, hospodářské a politické struktury se od sebe výrazně lišily a jejichž válečné cíle a představy o poválečném uspořádání - a to i ve vztahu ke střední Evropě - byly mnohdy zcela protichůdné. Po překonání šoku z prvních vojenských neúspěchů Sovětský svaz sledoval vedle vlastní obrany rozšíření mocenských pozic, především ve východní a jihovýchodní Evropě, včetně obnovení imperiálních hranic někdejšího carského Ruska. Stalin již v létě roku 1939 zahájil akce, směřující k zásadní změně poměru sil ve výše zmíněném teritoriu. Sovětsko-německý pakt s tajným protokolem z 23. srpna a následná Smlouva o hranicích a přátelství z 28. září 1939 vyznačily sféry vlivu obou totalitních velmocí. Prakticky v téže době zahájila Moskva v Pobaltí diplomaticko-vojenskou ofenzívu, která vytvořila potřebnou základnu pro jeho pozdější anexi, ke které došlo v červnu následujícího roku. Vážné komplikace pro sovětskou politiku však nastaly ve Finsku. Odmítnutí Finů vzdát se strategicky cenných území na příštúpech k Leningradu vedlo 29. listopadu 1939 k sovětskému útoku. V zimní válce Rudá armáda selhala a Finové ubránili - byť za cenu těžkých územních ztrát - svou nezávislost. Budování nové sovětské západní hranice bylo v létě roku 1940 dovršeno připojením Bessarábie a severní Bukoviny.

Válečné cíle velmocí antihitlerovské koalice

Po červnu 1941 procházely názory Stalina i jeho nejbližšího okolí na válečné cíle a poválečné uspořádání značnou evolucí. I při stále nedostatečné pramenné základně lze odpovědně konstatovat, že prvotním cílem sovětské zahraniční politiky bylo spojenecké uznání oné nové západní hranice, posléze usilovala o vytvoření vlastního nárazníkového pásma na této línii. Stalin se v tomto ohledu netajil snahou o prosazení sovětského vlivu v Polsku a v Černomoří, kde perspektivním cílem byla kontrola Úžin, bezprostředním pak Bulharsko a Rumunsko. V tomto smyslu byl také informován britský ministr zahraničí A. Eden, když v prosinci 1941 navštívil Moskvu. Západní spojenci v této chvíli ještě nebyli ochotni uznat žádný z teritoriálních zisků Sovětského svazu z období jeho spolupráce s nacistickým Německem. Stanovisko Spojených států bylo vyloženo v telegramu Státního departmentu Foreign Office z 5. prosince 1941, kde se konstatovalo, že politika Břílého domu byla vyložena v Atlantické chartě, která neuznávala jakékoli územní změny učiněné násilím